

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 37.091.398:[37.011.3-051:94

Степан Борчук
м. Івано-Франківськ,
Марія Санкович
м. Яремче

ПОЗНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ЕТНОКРАЄЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ

У статті доводиться доцільність активного залучення етнокультурних цінностей у краєзнавчу роботу. Вивчення історії краю шляхом екскурсій та зустрічей із старожилами є доповненням до дидактичних матеріалів, які показали свою ефективність у роботі.

Ключові слова: краєзнавча робота, здобувачі освіти, рідний край, гуцульська етнокультура, етнокультурні цінності.

Краєзнавча робота в закладах загальної середньої освіти передбачає цілий арсенал ефективних методів і форм успішної роботи в освітньому процесі. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчувати історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії. Означений процес має ґрунтуватись на поєднанні сімейного та громадського виховання. Перед сучасною педагогікою постає завдання, щодо активізації етнокультурних надбань у систему ЗЗСО.

Актуальність порушеної проблеми посилюється етнокультурним різноманіттям української нації, а відтак спонукає до вивчення культурної спадщини кожного з етнорегіонів України.

Висвітлення означеної проблеми зумовлено кількома чинниками:

- 1) відсутністю теоретично обґрунтованої й методично забезпеченої структурно-функціональної моделі використання елементів етнокультури в краєзнавчій роботі;
- 2) нестачею методичних розробок, у яких реалізувався б етнорегіональний (зокрема гуцульський) аспект культури;
- 3) відсутністю регіональних, альтернативних чи авторських програм, спрямованих на прилучення дошкільників до етнокультури гуцульського краю.

Вивчення історико-педагогічної літератури засвідчило, що залучення зростаючого покоління до культури рідного краю визнане одним з провідних завдань виховання.

Означена проблема знайшла своє відображення у працях теоретиків українського довкілля. А.М. Богущ, в яких при визначенні пріоритетів у народознавчій роботі із здобувачами освіти автор акцентує увагу на потребі оптимального поєднання загальнонаціонального та регіонального аспектів української культури. В ході роботи доцільним стане поєднання регіонального і традиційно українського в ознайомленні здобувачів освіти з національними традиціями. До проблем з культурною самобутністю рідного краю у своїх дослідженнях звертається Н.С. Побірченко. Науковець заохочує педагогів самостійно добирати матеріал максимально наближений до місцевих традицій, які за змістом є складовою загальнонаціональної культури: «Звичайно, кожний вчитель історії має широкі можливості створення власної системи роботи, концепції використання народознавства. Матеріал повинен добиратися відповідно до регіональних особливостей, адже і традиції можуть бути різними навіть у сусідніх селах, не кажучи вже про області. Але робота має запрограмуватися на кінцеву мету – «виховання майбутнього громадянина і патріота незалежної України». Вивчення педагогічної спадщини та наукового доробку сучасних українських учених засвідчує необхідність комплексного залучення етнокультурних цінностей у краєзнавчу роботу сучасних закладів загальної середньої освіти¹.

Теми для краєзнавчої роботи в ЗЗСО можуть бути різноманітні. Це теми, присвячені вивченню історії міста чи села, краю, школи, і вивчення пам'ятників і пам'ятних місць, і біографій визначних людей, і вивчення краю в певний період, археологічне вивчення краю, вивчення топоніміки, ономастики, нумізматики краю тощо.

Комплексне вивчення історії краю передбачає, що увага здобувачів освіти повинна зосереджуватись на основних явищах і процесах, які мали місце в історії цього краю. Дуже важливо прослідкувати з доступною здобувачами освіти глибиною, з одного боку, відображення і переломлення в історії краю загальноісторичних процесів, з другої – внутрішні зв'язки і відношення між подіями і явищами місцевої історії.

Проведення краєзнавчої роботи може включати різноманітні форми і методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів. Серед них визначальними є: методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів; екскурсії до краєзнавчого музею, тематичні розповіді екскурсовода і керівника факультативу; навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю); зустрічі з ветеранами війни, національно-визвольних рухів, народними умільцями; практикуми в місцевому архіві; тематичні походи та експедиції; конференції з історії краю; організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю; робота з краєзнавчими текстами; дидактичні ігри з краєзнавства, брейн-ринг «Люби, вивчай свій рідний край», аукціони, ярмарки народних пісень, приказок, предметів побуту; тематичні бесіди і діалоги учителя та здобувачів освіти.

Для здобувачів освіти, що вибирають об'єктом краєзнавчої роботи історію Гуцульщини, можна рекомендувати такий алгоритм організації освітнього процесу²:

1. Перша історична згадка про село (місто).
2. Історичні відомості про заснування і назву села (міста).
3. Як здійснювалась його забудова.
4. Перші будинки, архітектурні споруди.
5. Перші поселенці і будівельники села (міста).
6. Як зростала чисельність населення.
7. Умови життя, заняття, національний і соціальний склад населення.
8. Вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія.
9. Які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті).
10. Розвиток Гуцульщини в різні історичні періоди.
11. Писанкарство, бісероплетіння.
12. Визначні особистості – вихідці з рідного села (міста)³.

Поглиблюється розгляд певного краєзнавчого об'єкта і під час тематичних екскурсій до краєзнавчого музею села (міста).

Результатом такої роботи можуть бути мультимедійні презентації, відеоролики, проєкти-буклети, рекламні ролики на YouTube, історичні довідки про місто/село, музейні виставки – експозиції, звіти польових краєзнавчих досліджень, науково-дослідні роботи у системі МАН України. При цьому необхідно враховувати такі методичні вимоги до організації такої діяльності: добровільний вибір теми, глибокий інтерес до неї, самостійність у роботі над проєктом, розроблення його плану, збір і оброблення матеріалу, його систематизація, написання і захист. У ході захисту можна розробити квести.

Деякі здобувачі освіти вибирають об'єктом вивчення історію вулиці села (міста), де вони проживають. Пропонуємо такий алгоритм організації дослідження історії вулиці села (міста)⁴: історія назви вулиці; події, що відбувались на цій вулиці; історія її забудови, перспективи розвитку; історія та розвиток промислових підприємств, різних установ, розташованих на вулиці; історія окремих будинків і споруд; біографії цікавих людей, які жили колись і проживають нині; пам'ятники історії, культури тощо на цій вулиці. Можливо здобувачам освіти запропонувати таку тематику проєктів: «Рідна вулиця», «Історія вулиці, на якій ти живеш», «Історія вулиці в твоєму житті», «Меморіальна дошка, пам'ятний знак – візитна картка історії вулиці». Цікавою може бути й вікторина «Що? Де? Коли?». Для підготовки здобувачів освіти рекомендуємо заочну екскурсію «Вивчаємо історію походження учасників».

Зацікавленням у вивченні історії ЗЗСО можна рекомендувати такий алгоритм дослідження: час побудови шкільного приміщення; ініціатор будівництва; перші вчителі; роль школи в культурному житті краю; знатні люди – вихованці школи; сучасні набутки школи.

Багато здобувачів освіти вибирає предметом дослідження усну історію та народну творчість території краю. Їм можна запропонувати такий алгоритм дослідження: вид творчості (дума, легенда, переказ, прислів'я, пісня); місце запису (населений пункт, район, об-

ласть, навчальний заклад, клуб); дата запису (рік, місяць, число); автор твору (певна особа, колектив); події, що могли лягти в основу твору; відомості про осіб, які згадуються в творі; ступінь поширення твору в даній місцевості; популяризація твору гуртками художньої самодіяльності, пресою, радіомовленням; прізвище, ім'я, по батькові того, хто записав текст, його адреса, професія і місце роботи.

Ще одним предметом дослідження здобувачів освіти може бути дослідження історії своєї родини, яку варто проводити за таким алгоритмом: Прізвище, ім'я учня (клас), національність, рік народження, місце народження. Мої батьки (батько, мати – також і її дівоче прізвище), сестри, брати, їхня спеціальність, як допомагають мені вчитись. Мої предки: дідусь, бабуся, прадід, прабаба. Прізвище. Живуть чи померли? Де поховані? Чим займалися раніше, які знали народні традиції, ремесла, що про них говорять батьки? Про які цікаві історичні факти, події дізнались з їх уст? Що мені відомо про моїх родичів (їх освіта, умови життя, чим захоплюються, заняття). Чи знають український фольклор? Які з народних пісень їм найбільш до вподоби і чому? За що любите і поважаєте своїх предків? Як доглядаєте за могилами і пам'ятниками померлих? Кого з них наслідуйте у своєму житті? Запишіть до свого родоводу пісні, легенди, приказки, колядки, гаївки, які знають ваші батьки і родичі. Чи збереглися у вашій сім'ї перекази, легенди про визначних представників роду? Яке походження вашого прізвища? Які легенди і перекази з ним пов'язані?⁵

Доцільно організувати роботу наукового гуртка, на якому провести представлення наукових робіт у формі постерного захисту на таку тематику: «Історія роду – історія України та краю», а також оформлення альбомів «Пам'яті родоводу», «Роде наш красний», «Українське житло та його особливості», «Особливості побуту гуцулів», «Особливості одягу бойків», «Здійснення походів і експедицій з вивчення стародавніх знарядь праці селян на території краю, предметів побуту, одягу, житла». З метою систематизації і закріплення знань з етнографії можна провести такі вікторини: «Чи знаєте Ви народні ремесла краю?», «Традиційний одяг етнічних груп краю та його елементи»⁶.

Однією з найбільш складних та найбільш ефективних форм краєзнавчої роботи є освітня експедиція. Головною особливістю краєзнавчих експедицій є їхня пошуково-дослідницька спрямованість. Вона є найбільш поширеною формою збору етнографічних, археологічних, фольклорних та інших матеріалів з історії краю. В основу роботи краєзнавчої експедиції покладена самостійна діяльність учасників: спостереження за життям, огляд предметів матеріальної культури, збір історико-етнографічного матеріалу, оформлення теми дослідження в письмовому виді, історико-етнографічний нарис за темою, реферат, альбом, виступ з доповіддю на шкільній конференції. Історико-краєзнавчі експедиції, як і туристично-краєзнавчі походи бувають тематичними та комплексними. За змістом вони у ЗЗСО поділяються на історичні, археологічні, етнографічні, фольклорні, археографічні. Організація і про-

ведення експедицій складається з трьох етапів: підготовчого, польового, камеральної обробки зібраного матеріалу та звіту. Тематику обираються посилені для здобувачів освіти, по можливості локальні і маловивчені, що відображають важливі історичні події минулого або наших днів. Учні повинні стати в певній мірі першовідкривачами, що підвищує їх інтерес до пошуку і дослідження⁷.

Підготовчий етап експедиції включає у себе науково-практичні, матеріально-технічні та організаційні питання. В цей час здобувачі освіти знайомляться з метою і завданнями експедиції, визначають індивідуальні теми досліджень, складають бібліографію, вивчають опубліковану літературу, документи архівів, матеріали музеїв, проводять попереднє планування на кожний день, знайомляться з природними умовами районами експедиції за літературними, картографічними джерелами, а також шляхом опитування людей, які побували у цій місцевості. Готують різноманітну документацію, оформлюють щоденники, записи, знайомляться з технічними засобами, готують туристичний маршрут. Організатори експедиції ставлять перед собою питання: на які знання, отримані у ЗЗСО, слід опиратися? Які нові знання учні отримують в експедиції з допомогою вчителя, а які самостійно? Як використовувати знання, отримані здобувачами освіти в експедиціях минулих років і розвинути їх далі? Яким умінням необхідно навчати здобувачів освіти в процесі підготовки і проведення експедицій?

Підготовка здобувачів освіти до експедиції проходить у теоретичному і практичному напрямках. Наукова робота з підготовки до краєзнавчої історико-етнографічної експедиції складається з двох напрямків, які доповнюють одне одного:

1. Вивчення етнографічних джерел, писемних, архівних, музейних, речових, опублікованої літератури та інших матеріалів.
2. Польові дослідження.

Глибокі знання архівних, музейних і опублікованих матеріалів є обов'язковим елементом підготовки до експедиції, так як дозволяє глибше і повніше вивчити явища та факти, що були знайдені у час польових досліджень. І навпаки, зібрані матеріали у польових умовах дозволяють не тільки доповнити, але й точніше витлумачити дані, отримані при роботі з архівними та іншими джерелами.

Дозвіл на проведення експедиції, як і на похід, дає директор школи і педагогічна рада. Вони затверджують маршрут, район і план роботи експедиції. Закінчується підготовка до експедиції складанням такої програми:

1. Тема експедиції, перерахунок питань, матеріалів, які слід дослідити, зібрати.
2. Мета експедиції.
3. Маршрут, район роботи.
4. Час роботи експедиції в цілому і на окремих ділянках маршруту.
5. Склад експедиційної групи і перерахунок завдань для пошукових груп і окремих членів експедиції.
6. Методичні поради за темами, що розкривають особливості досліджень.

Поряд з тим готуються і затверджуються різні допоміжні документи експедиції: опитувальники, пам'ятки, анкети тощо. Для початківців вони необхідні, бо націлюють на ті проблеми, які необхідно розкрити і вивчити. При організації експедиції важливо мати два питання: що вивчати і як правильно організувати вивчення⁸.

Польовий етап експедиції включає у себе такі види робіт: підбір інформаторів, запис згадок, анкетування, особистісний огляд і фіксацію предметів матеріальної культури, складання планів житлових будинків, громадських будов, господарських побудов, населених пунктів, таблиць, діаграм, схем, карт околиць населеного пункту, земельних угідь, маршрутів, походів, району роботи експедиції, збір колекцій для музею, занесення їх у польовий опис, ведення польового щоденника, опис предметів матеріальної культури, складання паспортів знахідок. Успіх роботи експедиції залежить від цілеспрямованого характеру збору матеріалу.

Окремо вихоплені факти, документи, фотографії та звичайні знахідки не являють особливої цінності як для науки, так і для освітніх цілей. Тому важливо мати комплекси, зібрання документів, предметів, об'єднаних загальною темою. Можливості отримання таких зібрань залежить від вибраної теми. Сприятливими у цьому відношенні є теми: історія населених пунктів (села, міста) або його складових частин, школи, промислового підприємства чи закладу; життя і діяльність земляків, учасників тих чи інших історичних подій; історія окремих галузей історії (геральдики, нумізматики, ономастики). Ці теми дають можливості здійснення хоча і невеличких, але особистих відкриттів, проведення дійсної пошуково-дослідницької діяльності під керівництвом учителів. при вивченні історії села чи міста далеко не завжди в опублікованій літературі і місцевих архівах є необхідні матеріали, особливо з більш давнього періоду. В цьому випадку не обійтись без державних архівів і музеїв. Однак за допомогою до них слід звертатися тільки тоді, коли вичерпані всі місцеві можливості. При чому, звертаючись в архіви та музеї, треба точно вказувати, яка подія цікавить, період історії села або в житті певної людини. Оскільки архіви і музеї не в стані дати повного опису тих чи інших подій, вони можуть уточнити окремі факти і події⁹.

Записи відомостей інформаторів історичних, етнографічних, топонімічних, фольклорних матеріалів створюють основу польових досліджень. Щоб свідчення були достатньо повні і змістовні, необхідно старанно підбирати інформаторів, попередньо готуватися до зустрічі із ними, складати питання для майбутньої з ними бесіди. При цьому увага учнів повинна акцентуватися на дискусійних питаннях, які вимагають уточнень.

Екскурсії, походи, експедиції є важливими формами топонімічних досліджень. У польових умовах шляхом суцільного дослідження місць поселення і методом опитування жителів проводиться відбір основного топонімічного матеріалу. Щоб свідчення були точними та більш повними з одного і того ж топоніму опитують три-чотири інформатори у різних місцях населеного пункту. При чому про топоніми даного населеного пункту довідують-

ся в інших населених пунктах і навпаки. Свідчення інформаторів необхідно співставляти з археологічними, історичними, етнографічними та іншими джерелами. Для збору матеріалу складається опитувальник з розділами¹⁰:

- 1) офіційна назва, якщо вона є. Це буде словом, з якого починається опитувальник;
- 2) вимова назви на даному діалекті;
- 3) короткий опис об'єкту і його місцезнаходження;
- 4) запис народних повір'їв, пов'язаних з цим об'єктом;
- 5) місце запису, ініціали та вік інформатора;
- 6) ініціатор збирання матеріалу.

Зібрані топонімічні матеріали зводяться у картотеку, систематизуються і класифікуються. В архіві карточки розташовуються в алфавітному порядку. За своїм змістом краєзнавча топонімічна робота у ЗЗСО, в основному, має історико-географічний та історико-лінгвістичний напрямки. Робота проводиться з вивчення назв центрів обласного значення, топоніміки району, свого села, міста. З цією метою здобувачі освіти ведуть групові та індивідуальні топонімічні словники. Спочатку вивчаються назви, що згадуються у навчальному посібнику з історії краю, потім складається словник за схемою: топонім – переклад – коротка довідка.

Третій етап у проведенні експедицій – це камеральна обробка матеріалів. Вона включає такі види робіт:

- 1) оброблення записів особистих спостережень, згадувань, замальовок, кіно- і фотодокументів, написання доповіді, реферату з теми дослідження;
- 2) вивчення археологічних знахідок, предметів матеріальної культури, складання паспорту, опис колекцій, занесення їх в інвентарну книгу;
- 3) участь у підготовці до конференції школи за підсумками роботи експедиції, перегляд колекції діафільмів, слайдів, кінофільму;
- 4) друк фотографій, підготовка фонозаписів усної народної творчості.

Звітність за підсумками роботи експедиції завершує цю форму історико-краєзнавчої роботи здобувачів освіти. У практиці шкіл вона повинна бути проведена у вигляді:

- 1) реферату або доповіді за індивідуальною темою дослідження з короткою характеристикою джерел, які досліджуються і прикладанням ілюстративного матеріалу (таблиць, планів, схем, діаграм, замальовок, фото-, відео матеріалів);
- 2) запису і оформлення згадувань декількох інформаторів;
- 3) докладного опису ряду предметів матеріальної культури;
- 4) особистих варіантів опитувань, анкет, таблиць, схем та інших допоміжних матеріалів за темою дослідження;
- 5) колекцій предметів матеріальної культури з теми дослідження з паспортами і етикетками на кожній з них;
- 6) загального щоденника і записуванням короткого літопису кожного дня і своїх вражень, пропозицій.

На покращення ефективності краєзнавчої роботи у великій мірі впливає створення і функціонування шкільних краєзнавчих музеїв, кімнат. Практика свідчить, що шкільні музеї стають центром усієї краєзнавчої роботи і проводять результативну освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну та суспільно корисну діяльність за умови забезпечення їх методично підготовленими, диференційовано спрямованими програмами і тематичними планами¹¹.

А ще слід відмітити особливо зустрічі із старожилами села. Вони є безцінним джерелом у краєзнавчій роботі.

Отже, потреба інтегрування етнокультурних цінностей в навчальному процесі сучасної освіти обумовлена взаємозв'язком і взаємообумовленістю етнічного, національного, загальнолюдського ступенів культури. Завдяки ознайомленню з етнокультурною самобутністю рідного краю здобувачі освіти через близьке й зрозуміле природно прилучаються до універсального загальнолюдського. У процесі культурного становлення здобувач освіти повинен отримати заохочення й усесторонню кваліфіковану підтримку закладу освіти. Адже, ЗЗСО є вихідною ланкою освітньої системи покликаної забезпечити всебічний розвиток особистості. Аналіз педагогічної літератури засвідчив, що поняття «рідний край» не має чіткого визначення. Проте контекст його вживання надає підстави до ототожнення з поняттям «етнокультурне середовище» з огляду на територіальну обмеженість і культурну самобутність осередку, в якому відбувається першопочаткове становлення особистості. Ціннісне ставлення до рідного краю визначаємо як активну спрямованість особистості на етнокультурну самобутність навколишнього середовища, обумовлену опануванням етнокультурними цінностями й здатністю їх реалізації у власній життєдіяльності.

Примітки:

1. Побірченко Н. С., Рогальська Н. В. Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі: навч. посіб. Київ: Науковий світ, 2003. 117 с.
2. Богуш А. М. Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку // Наукові записки Рівненського педінституту. 1999. № 5. С. 9.
3. Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. Івано-Франківськ: Вік, 1996. С. 33.
4. Біла С. Методика проведення краєзнавчих досліджень tourlib.net , statti_ukr , bila.
5. Лаппо В. Інтегрування етнокультурних цінностей у краєзнавчу роботу дошкільних навчальних закладів (на прикладі гуцульського етноregionу) // Краєзнавство. 2011. № 3. С. 44-48.
6. Біла С. Названа праця.
7. Побірченко Н. С. Названа праця.
8. Русова С. Ф. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. 1912. № 4. С. 15.
9. Богуш А. М. Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку. С. 9.
10. Лаппо В. Інтегрування етнокультурних цінностей у краєзнавчу роботу. С. 44-48.
11. Богуш А. М. Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку. С. 9.

Integration of ethnic cultural values to the preschool institutions (for example hutsul ethnic region) Article research of formation in the senior children of preschool age of the value-oriented attitude to native land. It has been well-grounded in theory and program of the formation of value-oriented attitude to native land in conditions of children's educational institutions of Hutsul ethnic region.

Key words: senior children of preschool, native land, hutsul ethnic culture, ethnic culture values, ethnic culture ways.

Отримано: 23.09.2020

УДК 94(477)«1939/1945»

**Володимир Дубінський,
Володимир Верстюк**
м. Кам'янець-Подільський

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ

У повідомленні, відповідно до навчальної програми з історії України (10 клас) для закладів загальної середньої освіти, подається фактичний і теоретичний матеріал по темі «Україна в роки Другої світової війни». Автори використовують його при проведенні уроків історії України, позакласних заходах і при підготовці старшокласників до ЗНО.

Ключові слова: Друга світова війна, історія України, фашистська Німеччина, СРСР, радянська Україна.

Тема №1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Радянізація західних областей України

План

1. Пакт Молотова-Ріббентропа.
2. Вхідження Бессарабії до складу СРСР.
3. Радянізація західноукраїнських земель.

1. Станом на 1939 р. українські землі перебували у складі таких держав:

- Північна Буковина, Хотинщина, Бессарабія – Румунія;
- Закарпаття до березня 1939 р. – Чехословаччина, а з березня 1939 р. – Угорщина;
- Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Посяння, Підляшшя, Лемківщина – Польща;
- Решта українських земель під назвою УРСР входили до складу СРСР, який було утворено 30 грудня 1922 р.

23 серпня 1939 р. було укладено пакт Молотова-Ріббентропа (Й. фон Ріббентроп – міністр закордонних справ Німеччини, В. Молотов – голова Ради народних комісарів, народний комісар закордонних справ СРСР). Його зміст:

- ненапад упродовж 10 років;
- економічна співпраця (СРСР постачав Німеччині сировину та с/г продукцію, а Німеччина – устаткування та продукцію машинобудування);